

Keletas puslapių iš mergaičių švietimo Panevėžyje praeities (XIX a. vidurys–XX a. pradžia)

Olga Mastianica

Lietuvos istorijos institutas

XVIII a. pabaigoje Abiejų Tautų Respublikoje, sureikšminus moters atliekamų vaidmenų šeimoje svarbą sociokultūrinio proceso raidai, viešajame diskurse buvo pradėta aktyviai svarstyti atitinkamo mergaičių auklėjimo ir intelektualinio lavinimo problema. Periodinėje spaudoje buvo stengiamasi reformuoti visuomenės nuostatas dėl mergaičių švietimo svarbos. Edukacinė komisija iškėlė praktinio mergaičių parengimo jos būsimam socialiniam vaidmeniui klausimą. Pradėti rengti mergaičių auklėjimo namuose „vadovai“, imta versti atitinkama Prancūzijoje ir vokiečių žemėse parengta didaktinė literatūra. Po Abiejų Tautų Respublikos žlugimo dar labiau sureikšminus moters auklėjamąjį vaidmenį šeimoje, visuomenės susidomėjimas mergaičių lavinimo problema dar labiau sustiprėjo: buvo pradėtas spresti namų mokytojų – gubernančių – rengimo klausimas, susirūpinta išsilavinimo lygio kėlimu mergaičių mokyklose.

XIX a. pirmajame ketvirtyje bajorų, iš dalies ir miestiečių luomo atstovės, galėjo gauti išsilavinimą mokyklose prie moterų vienuolynų bei privačiuose mergaičių pensionuose. Tiesa, šiose mokyklose išsilavinimo lygis buvo gana skirtingas. Pagal mokymo programas mokyklos prie moterų vienuolynų atitiko dviklases pradinės mokyklas. Tuo tarpu privatūs mergaičių pensionai XIX a. pirmojoje pusėje patyrė keletą transformacijos etapų. XVIII a. pabaigoje–XIX a. trečiajame dešimtmetyje pensionuose bajorų luomo atstovės mokėsi prancūzų ir vokiečių kalbų, šokių bei muzikos. Tačiau pamažu visuomenė pradėjo kelti didesnius reikalavimus mergaičių išsilavinimo lygiui. XIX a. ketvirtojo dešimtmečio viduryje pensionai tapo mergaičių bendrojo lavinimo mokyklomis, kur jos buvo mokomos lenkų, prancūzų ir vokiečių kalbų, aritmetikos pagrindų, istorijos bei geografijos. Taip pat šiose mokyklose pradėjo dėstyti berniukų vidurinių mokyklų pedagogai.

XIX a. penktajame dešimtmetyje daugelis mergaičių privačių pensionų prilygo berniukų apskritinėms mokykloms. Reikia pastebėti, kad pensionų, ypač po to kai XIX a. penktojo dešimtmečio pradžioje Rusijos imperijos valdžia uždarė mergaičių mokyklas prie moterų vienuolynų, poreikis visuomenėje nuolat augo. Nuo XIX a. penktojo dešimtmečio pradžios pradėjo smarkiai augti pensionų skaičius, iš Vilniaus ir Kauno gubernijų centrų šios įstaigos pradėjo keltis į apskričių centrus. 1839 m. privatūs mergaičių pensionai buvo įsteigti Šiauliuose ir Kėdainiuose. Panevėžio miesto visuomenė taip pat suskubo steigti tokius pensionus.

Svarbu tai, kad mokslinėje literatūroje klaidingai nurodoma pirmojo mergaičių privataus pensiono įsteigimo data (1857 m.)¹. Archyviniai duomenys rodo, kad 1841 m. Panevėžyje buvo įkurtas pirmasis privatus mergaičių pensionas. 1841 m. pavasarį Joanna Michnevič (Joanna Michnewicz) kreipėsi į Vilniaus (Baltarusijos) šveitimo apygardos globėją, prašydama įsteigti berniukų apskritinės mokyklos lygio privatų mergaičių pensioną². Leidimas pensiono veiklai buvo suteiktas ir tų pačių metų rudenį Panevėžyje įsteigtas 4 klasių privatus mergaičių pensionas. žinoma labai mažai pirmosios mergaičių pensiono savininkės biografijos duomenų. Joanna Michnevič gimė Ukmergės apskrityje, buvo evangelikų liuteronų tikybės, našlė³. Apie tai kokius mokslus baigė, nieko nežinoma. Tačiau ji turėjo gauti gana aukštą išsilavinimą, nes 1841 m. prie Kėdainių gimnazijos išlaikė egzaminą mokytojos teisėms gauti⁴.

Tačiau Joannos Michnevič laikytas pensionas negalėjo patenkinti Panevėžio miesto visuomenės poreikių. Tad 1843 m. buvo suteiktas leidimas veikti Paulinos Dirmont (Paulina Dyrmont) išlaikomam 3 klasių mergaičių pensionui. Paulina Dirmont, Karlo Dirmonto, tarnavusio žemės teisme. žmona, turėjo nemažą pedagoginę patirtį. Ji baigė Germanų šeimos Vilniuje laikytą pensioną, 1834 m. prie Vilniaus gimnazijos išlaikė egzaminą mokytojos teisėms gauti, iki pensiono

¹Maksimaitienė O. *Panevėžio miesto istorija*, Panevėžys, 2003, p. 210; Astramskienė J. *Panevėžio mergaičių gimnazija iki 1940 m.*, *Panevėžio Vytauto Žemkalnio gimnazija – praeitis ir šiandiena*, Panevėžys, 2001, p. 4.

²Michnevič J. 1841 m. kovo 28 d. raštas Baltarusijos (Vilniaus) šveitimo apygardos globėjui E. Gruberiui, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 567, ap. 2, b. 4838, l. 2.

³Vilniaus gubernijos mokyklų direktoriaus 1841 m. rugsėjo 25 d. raštas Baltarusijos (Vilniaus) šveitimo apygardos globėjui E. Gruberiui, *ibid.*, l. 4.

⁴*Ibid.*

įsteigimo mokė bajorų dukras prancūzų ir vokiečių kalbų, aritmetikos ir istorijos⁵. Reikėtų pastebėti, kad mergaičių mokymo programos J. Michnevič ir Paulinos Dirmont pensionuose beveik nesiskyrė. Pirmoje klasėje mergaitės mokėsi katekizmo, skaityti ir rašyti lenkų kalba, pagrindinių aritmetikos taisyklių, antroje klasėje – prancūzų ir vokiečių kalbos skaitymo bei rašymo pagrindų, aritmetikos, fizinės geografijos bei senovės istorijos. Trečioje klasėje tobulino prancūzų ir vokiečių kalbų žinias, mokėsi skaityti ir rašyti rusų kalba, pažindavo Vakarų Europos šalių gamtą bei istoriją. Ketvirtoje klasėje mokėsi gimtosios istorijos, daržininkystės, gyvulininkystės bei sodininkystės, rankdarbių. Taip pat mergaitės buvo mokomos groti muzikos instrumentais, dainuoti ir šokti⁶. Tiesa, tokį išsilavinimą galėjo gauti tik bajorų luomo atstovės. Mokslas pensionuose buvo gana brangus (apie 150 rub. – metinė gimnazijų mokytojo alga). Tačiau kasmet besimokančiųjų skaičius nuolat augo ir pensionų savininkai mažindavo mokesť už mokslą, tokiu būdu pensionų „durys“ buvo atidaromos smulkiųjų bajorų bei miestiečių luomo atstovėms. Tad XIX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje tarp besimokančiųjų Panevėžio miesto pensionuose beveik trečdalis mergaičių priklausė miestiečių luomui⁷. Taip pat būtina pastebėti, kad mergaičių mokymo lygis privačiuose pensionuose buvo gana aukštas: beveik 85% buvusių pensionų auklėtinių išlaikydavo egzaminus mokytojos teisėms gauti⁸. Tad, viena vertus, mokslas pensionuose atverdavo moterims dar vieną papildomą saviraiškos galimybę. Antra vertus, besimokančios mergaitės galėjo pažinti ir vertinti visuomeniniame gyvenime vykstančius procesus. Tai puikiai iliustruotų mokslinėje literatūroje plačiai žinomas faktas apie pensiono savininkės Paulinos Dirmont ir jos auklėtinių aktyvų dalyvavimą patriotinėse manifestacijose⁹.

⁵Vilniaus gubernijos mokyklų direktoriaus 1843 m. gegužės 2 d. raštas Baltarusijos (Vilniaus) šveitimo apygardos globėjui E. Gruberiui, *LVIIA*, f. 567, ap. 2, b. 5345, l. 1.

⁶Mergaičių mokymo programa J. Michnevič mergaičių pensione, *LVIIA*, f. 567, ap. 2, b. 5345, l. 9; Mergaičių mokymo programa P. Dirmont mergaičių pensione, *ibid.*, ap. 3, b. 84, l. 3.

⁷1858 m. suvestinė mokyklų Vilniaus (Baltarusijos) švietimo apygardoje ataskaita, *ibid.*, ap. 2, b. 6178, l. 20.

⁸*Ibid.*, l. 23.

⁹1861 m. birželio 19 d. ir rugsėjo 8 d. Paulina Dirmont ir jos auklėtinės dalyvavo religinėse manifestacijose, 31 октября 1861 г. Отношение В.И. Назимова В. А. Долгорукову о развитии манифестационного движения в Поневежском уезде и о мерах

Po 1863–1864 m. sukilimo numalšinimo Rusijos imperijos valdžia, pastebėjusi gana aktyvų moterų dalyvavimą patriotinėse manifestacijose bei sukilimo įvykiuose, nutarė reorganizuoti mergaičių švietimo sistemą. 1860 m. Vilniuje ir Kaune įsteigtose mergaičių gimnazijose buvo uždrausta mokytis lenkų kalbos, dalykų mokytojais paskirti tik stačiatikių tikybos vidurinių mokyklų mokytojai, gubernantėmis – imperatorienės Marijos žinybos mokymo įstaigų stačiatikių tikybos auklėtinės¹⁰. XIX a. septintojo dešimtmečio viduryje taip pat buvo pradėtos steigti valdiškos mergaičių pradinės mokyklos, kuriose mokoma skaityti ir rašyti vien rusų kalba, dėstė stačiatikių tikybos valdiškų pradinių mokyklų mokytojai bei stačiatikių dvasininkų šeimų moterys¹¹. Taip pat XIX a. septintojo dešimtmečio viduryje Vilniaus švietimo apygardos globėjas Ivanas Kornilovas pradėjo įgyvendinti privačių mergaičių pensionų veiklos reorganizavimo projektą. Pagal pastarąjį projektą Vilniaus ir Kauno gubernijose buvo uždaryti privatūs mergaičių pensionai, o naujų pensionų steigimas patikėtas stačiatikių ir liuteronų tikybos asmenims. Naujuose valdiškuose pensionuose mokslas vyko rusų kalba, dėstė stačiatikių tikybos valdiškų mokyklų mokytojai, gubernantėmis dirbo Maskvos arba Sankt Peterburgo mergaičių mokymo įstaigų auklėtinės¹². Tad XIX a. septintojo dešimtmečio viduryje Rusijos imperijos valdžia tautinės politikos tikslų įgyvendinimui nusprendė panaudoti moters vertybinių orientacijų kaitą, pertvarkydama mergaičių mokymo proceso organizavimą. Tai skaudžiai palietė ir Panevėžio miesto visuomenę. Privatūs mergaičių pensionai buvo uždaryti. 1867 m. Panevėžyje įsteigtas valdiškas 3 klasių pensionas, kuriam vadovavo Olga Vaksmut, baigusi mokslus šv. Jelizavetos mokymo įstaigoje Sankt Peterburge¹³. Tačiau visuomenė nepasitikėjo valdiškomis mergaičių mokyklomis. XIX a. antrojoje pusėje valdiškame pensione vidutiniškai mokėsi 20 mergaičių. Tad nuo

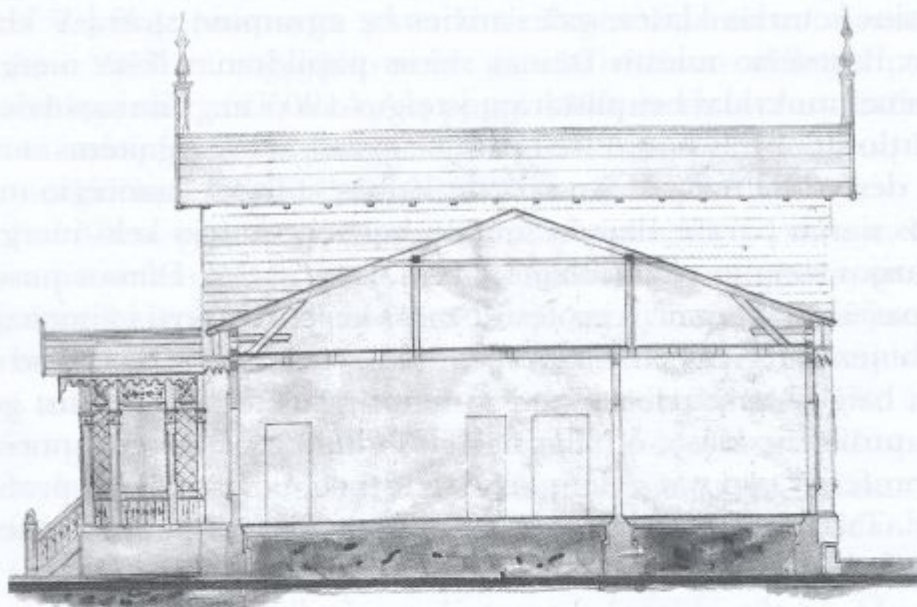
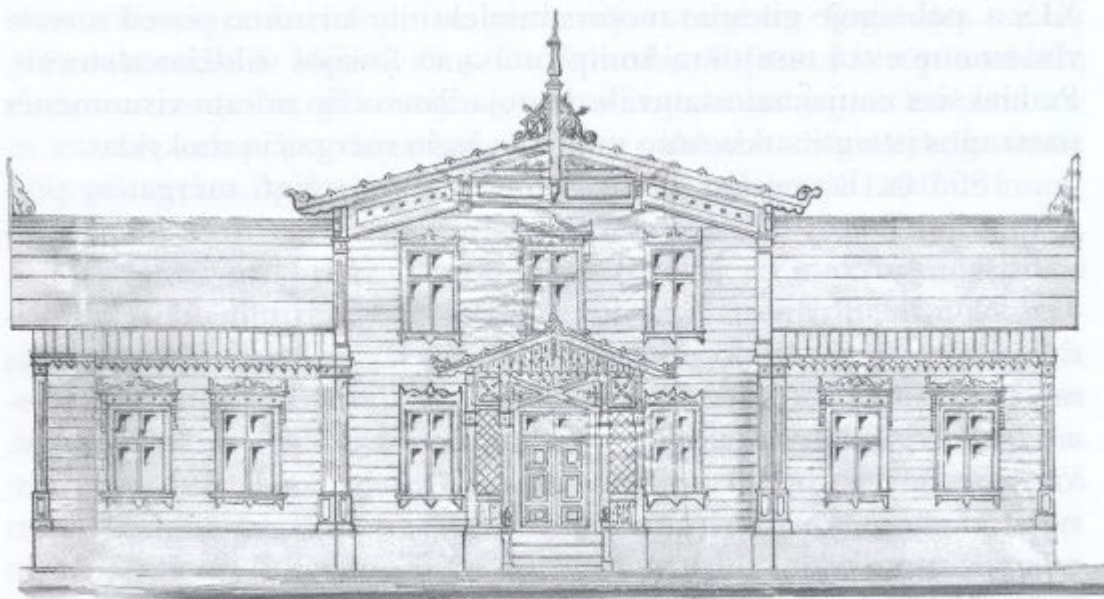
принятых, *Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1861–1862 гг.*, Москва, 1964, с. 372, 374.

¹⁰ 1864 m. Vilniaus mergaičių gimnazijos veiklos ataskaita, LVIA, f. 378, BS, 1864 m., b. 1420, l. 10; 1864 m. Kauno mergaičių gimnazijos veiklos ataskaita, ten pat, l. 12.

¹¹ Karčiauskienė M. *Pradinio švietimo raida Lietuvoje XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje*, Vilnius, 1989, p. 24.

¹² Vilniaus švietimo apygardos globėjo I. Kornilovo 1866 m. rugpjūčio 31 d. parengto projekto dėl mergaičių valdiškų pensionų steigimo kopija, LVIA, f. 567, ap. 3, b. 1698, l. 31.

¹³ *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1874 год*, Вильна, 1874, с. 115.

*Panevėžio ligoninės pastato projekto fragmentas. XX a. pradžioje jame veikė
Panevėžio Marijinė mokykla.
(dabar A. Smetonos g. 22)*

Iliustracija iš Kauno apskrities archyvo rinkinių

XIX a. septintojo dešimtmečio pabaigos mergaičių švietimas taip pat tapo visuomenės ir valdžios kovos lauku. Tačiau reikėtų pastebėti, kad XIX a. pabaigoje gilesnio moters intelektualinio lavinimo poreikis vertė visuomenę eiti į tam tikrą kompromisą su Rusijos valdžios atstovais. Puikiai šias naujas nuostatas iliustruoja Panevėžio miesto visuomenės pastangos įsteigti aukštesnio mokymo lygio mergaičių mokyklas.

1895 m. Panevėžio miesto Dūma nutarė steigti mergaičių progimnaziją. Tačiau dėl lėšų stokos (vietos valdžios atstovai atsisakė finansuoti šią įstaigą) steigimo procesas buvo sustabdytas¹⁴. Tik 1905 m., Rusijos imperijos valdžiai padarius tam tikrų nuolaidų kultūros ir švietimo srityse, Panevėžyje buvo leista įsteigti naują mergaičių mokyklą. Tiesa į visuomenės prašymą leisti įsteigti Panevėžyje mergaičių gimnaziją atsižvelgta nebuvo. 1905 m. liepos mėn. Valstybės taryba bendrame Pramonės, Mokslų bei Prekybos ir valstybės ekonomikos departamentų atstovų susirinkime nutarė įsteigti mergaičių mokyklą, su profesiniu skyriumi, pagal Batumio ir Karso pavyzdį. Taip pat buvo žadėta, kad mokykloje nebus mokoma svetimų kalbų, kursas bus dėstomas pagal gimnazijos programą ir mergaitės, baigusios keturias klases, galėsiančios be egzaminų stoti į V klasę¹⁵. Tačiau Panevėžio miesto Dūmai skirus papildomas lėšas mergaičių profesinei mokyklai bei pastarąją įsteigus 1905 m., Vilniaus švietimo apygardos globėjas nesuteikė teisės be egzaminų mergaitėms stoti į V klasę, dėstyti lietuvių, lenkų ir žydų kalbas¹⁶. Todėl Panevėžio miesto Dūmos nariai parašė skundą senatui bei vėl pradėjo kelti mergaičių gimnazijos steigimo klausimą. 1906 m. vasario 9 d. Dūmos posėdyje buvo pasiūlyta mergaičių profesinę mokyklą pertvarkyti į gimnaziją su valstybinėmis teisėmis ir įsteigti profesinę rankdarbių klasę, kad mergaitės, baigusios keturias klases ir nenorinčios toliau mokytis, galėtų baigti profesinę klasę, o baigusios visą gimnazijos kursą ir norinčios įgyti profesiją taip pat galėtų lankyti atitinkamai pritaikytą profesinę klasę¹⁷. Tačiau vietos valdžios atstovai nesutiko reorganizuoti mergaičių profesinę mokyklą į gimnaziją.

¹⁴ Kozakevičius J. Amžiaus kronika, Lietuvos mokslo akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – *LMAB RS*), f. 112, b. 3, t. 3, l. 23–24.

¹⁵ Maksimaitienė O. op.cit..., p. 221.

¹⁶ Vilniaus švietimo apygardos globėjo 1905 m. rugsėjo 5 d. raštas Panevėžio miesto Dūmai, *LVIA*, f. 1244, ap. 1. b. 61, l. 10–11.

¹⁷ Maksimaitienė O. op.cit..., p. 222.

Tačiau būtina pabrėžti, kad Panevėžio miesto visuomenė gana aktyviai gynė mergaičių gimnazijos poreikį. 1906 m. rugsėjo 27 d. sudaryta komisija, kuri rūpinosi gimnazijos steigimu. Komisijos nariai: J. Kozakovskis, A. Meištavičius, Z. Malinskis, V. Jasinskis rūpinosi lėšų rinkimu mergaičių gimnazijos statybai ir jos išlaikymui: buvo nutarta kasmet aukoti po vieną kapeiką nuo valdomos žemės dešimtinės. Taip pat siekta, kad gimnazija būtų įsteigta remiantis 1870 m. nuostatais, pagal kuriuos vietos gyventojai galėtų rinkti gimnazijos tarybą, sudaryti mokymo programas, savo nuožiūra skirti mokytojus, tvarkyti mokyklos ūkį. Taip pat siekta, kad stojant į gimnaziją nebūtų atsižvelgiama į mokinių religiją ir luomą, tikyba būtų dėstoma gimtąją kalba, taip pat dėstomos ir vietinės – lietuvių, lenkų ir žydų – kalbos¹⁸. Tačiau Švietimo ministerija leido steigti gimnaziją tik pagal 1869 m. nuostatus, taip norėdama suvaržyti visuomenės iniciatyvą. Rusijos valdžios atstovai siekė reguliuoti mergaičių mokymo procesą savo nuožiūra. Todėl 1907 m. Panevėžio miesto Dūma suskubo steigti privačią aukštesniąją mergaičių mokyklą ir jai paskirti visas surinktas lėšas. 1907 m. Rusijos valdžios centrinės institucijos nutarė panaudoti „užslėptos kortos“ taktiką. Nuspręsta patenkinti Panevėžio miesto visuomenės poreikį – 1907 m. rugpjūčio mėn. gautas leidimas atidaryti privačią aukštesniąją mergaičių mokyklą pagal 1870 m. nuostatus. Tačiau jau 1908 m. sausį Švietimo ministerija šią mokyklą reorganizavo į Valstybinę mergaičių gimnaziją pagal 1869 m. nuostatus¹⁹.

Tad XX a. pradžioje Panevėžyje taip pat kaip ir Vilniuje, Kaune bei Šiauliuose buvo užtikrintas perimamumas tarp mergaičių mokyklų. Mergaitės, baigusios mokslus pradinėje mokykloje, galėjo juos tęsti profesinėje, o baigusios profesinę mokyklą, stoti į IV gimnazijos klasę. Tiesa, toliau gilesnio intelektualinio lavinimo poreikį Panevėžio miesto moterys galėjo tenkinti Sankt Peterburgo arba Maskvos aukštuosiuose moterų kursuose, arba Vakarų Europos universitetuose. Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, kad XX a. pradžioje pradinėse mokyklose mokoma rusų kalba. Panevėžio profesinėje mergaičių mokykloje dėstomoji kalba taip pat rusų. Šia kalba buvo dėstoma ir katalikų tikyba. Mergaičių profesinėje mokykloje mokslas atitiko progimnazijos programą. Dėstoma pravoslavų ir katalikų tikyba, rusų ir vokiečių kalbos, istorija, aritmetika, gamtos mokslai ir darbai. Profesiniam pasirengimui ski-

¹⁸Astramskienė J. op.cit..., p. 5–6.

¹⁹Vilniaus švietimo apygardos globėjo 1908 m. rugsėjo 5 d. raštas Panevėžio miesto Dūmai, LVIA, f. 1244, ap. 1. b. 61, l. 38.

riamas ypatingas dėmesys: mokoma siuvimo, mezgimo, siuvinėjimo, braižymo²⁰. Mergaičių profesinis pasirengimas buvo gana aukšto lygio. Mokytojai – baigę atitinkamas profesines mokyklas Rusijos imperijoje, mergaitės savo rankų darbo dirbinius eksponuodavo Panevėžio žemės ūkio parodose ir pelnydavo apdovanojimus²¹. Mergaičių profesinėje mokykloje kasmet mokėsi daugiau nei šimtas mokinių (1905 m. – 218, 1906 m. – 158, 1908 m. – 208, 1915 m. – 230)²². Dauguma besimokančiųjų profesinėje mokykloje buvo žydų tikėjimo. 1906–1907 mokslo metais mergaičių profesinėje mokykloje mokėsi 158 mokinės, iš kurių 42 buvo stačiatikės, 49 – katalikės, 6 – liuteronės, 61 – žydė²³. 1908–1909 mokslo metais iš 209 mergaičių profesinės mokyklos mokinių 54 mergaitės buvo stačiatikės, 61 – katalikė, 7 – liuteronės, 85 – žydės²⁴. XX a. pradžioje Panevėžio miesto žydų bendruomenė gana aktyviai rūpinosi mergaičių mokymu. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Panevėžyje veikė mergaičių žydžių mokykla, kuriai vadovavo M. Rubinštein, baigusį aukštuosius moterų kursus Sankt Peterburge²⁵. M. Rubinštein mokykla buvo dviklasė, tačiau kiekviena klasė turėjo po du skyrius, tad mokslas trukdavo 4 metus. Tokiu būdu mergaičių žydžių mokykla atitiko progimnazijos lygį, jos auklėtinės galėjo laisvai įstoti į mergaičių profesinę mokyklą arba Panevėžio mergaičių gimnazijos ketvirtą ar net penktą klasę²⁶. Tai puikiai iliustruotą faktas, kad Panevėžio mergaičių gimnazijoje 1907–1915 m. vidutiniškai 62 % mokinių buvo žydų tikėjimo²⁷. Tačiau Panevėžio miesto Dūma stengėsi padaryti mokslą gimnazijose prieinama skirtingų visuomenės sluoksnių atstovėms. Panevėžio miesto Dūma iš rezervuotų lėšų gim-

²⁰ Kozakevičius J. Amžiaus kronika, *LMAB RS*, f. 112, b. 3, t. 3, l. 25.

²¹ *Ibid.*, l. 26.

²² *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1905 год*, с. 115; *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1906 год*, с. 88; *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1908 год*, с. 78; *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1915 год*, с. 38.

²³ *Статистические сведения по Ковенской губернии за 1906 год*, *Памятная книжка Ковенской губернии на 1906 год*, Ковно, с. 46.

²⁴ *Статистические сведения по Ковенской губернии за 1908 год*, *Памятная книжка Ковенской губернии на 1910 год*, Ковно, с. 19.

²⁵ *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1905 год*, с. 110.

²⁶ Gaidelienė J. Švietimas, *Panevėžys nuo XVI iki 1990 m.*, Panevėžys, 2003, p. 226.

²⁷ *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1907 год*, с. 88; *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1908 год*, с. 78; *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1910 год*, с. 93; *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1912 год*, с. 115; *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1915 год*, с. 38.

nazisčių tėvams suteikdavo 10–20 rublių pašalpą sumokėti už dukterų mokslą, apmokėdavo lietuvių ir lenkų kalbų pamokas. Tad nuo 1912 m. Panevėžio mergaičių gimnazijoje pamažu pradėjo augti mergaičių katalikų skaičius (1912–1915 m. vidutiniškai beveik 12 % mokinių buvo katalikų tikėjimo)²⁸. Tokiu būdu pamažu pradėjo rasti moterų inteligenčių karta, kuri po 1918 m. gavo galimybę laisviau realizuoti sukaupą potencialą.

²⁸ *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1912 год*, с. 115; *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1915 год*, с. 38.